

ЕФЕКТИ ОД СПРОВЕДЕНИ ВРСНИЧКИ ЕДУКАЦИИ ОД СЕОПФАТНО СЕКСУАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

ИЗВЕШТАЈ

НАРАЧАТЕЛ: ХЕРА

Автор на извештајот: Николина Кениг

Теренска работа: Мери Цветковска, Ангела Александрова, Бесарт Арифи

Скопје, април 2020

Извршно резиме

Проектот за врсничко сеопфатно сексуално образование се остварува во рамки на приоритетната област број 2 на Стратегијата на Меѓународната федерација за планирано родителство 2016-2022 и има за цел да им се овозможи на младите пристап до сеопфатно сексуално образование и остварување на сексуалните права.

Главната активност на програмата е реализација на врсничката едукација во средните и основни училишта училишта кои доброволно се пријавуваат за учество, или, во младинските центри. Едукацијата се одвива низ интерактивен метод (работилници) кој е фокусиран на стекнување знаења, ставови и вештини од 7 различни тематски целини поврзани со сексуалноста: род, врски, граѓански аспекти на сексуалноста, различност, сексуално задоволство, сексуално насилство, сексуално и репродуктивно здравје.

Оваа евалуација служи за идентификација на постигнатите ефекти од спроведената врсничка едукација во периодот од 2017-2019, мерени преку: 1. таргетите зацртани со програмата (број на обучени млади лица, број на обучени сертифицирани едукатори и број на спроведени обуки), 2. споредба на знаењата и ставовите на обучените млади лица пред и по обуката, како и 3. идентификација на проблемите и предизвиците со кои се соочува програмата, низ искуствата на непосредните корисници. Врз основа на истите, формулирани се препораки од кои се очекува подобрување на нејзината ефективност.

Евалуацијата користи методи на квантитативна и квалитативна анализа на податоци добиени од различни извори:

(а) релевантни документи,

(б) податоци од пред и пост тест мерки на специјално подготвени скала на ставови и тест на информираност, од 620 учесници – 499 кои обуката ја следеле на македонски јазик и 121 кои ја следеле на албански јазик,

(в) фокус групи со вкупно 22 ученици од две училишта кои учествувале во врсничка едукација за ССО на два наставни јазика, македонски и албански.

Врз основа на анализата на податоците, изведени се следниве заклучоци:

1. Квантитативните таргети за евалуираниот период (број на обучени млади лица и број на сертифицирани едукатори) се достигнати и надминати
2. Ставот станал попозитивен, и тоа со голема величина на ефект, и кај двете етнички групи. Кај етничките Македонци, подобрен е ставот за сите вклучени

компоненти, а кај етничките Албанци, нема статистички значајна промена само кај компонентите *задоволство* и *врски*.

3. Кај учесниците Македонци, најголема апсолутна разлика во претест и постест мерките има на компонентата СРЗ (што главно потекнува од разликите што се слушале кај девојките), а кај етничките Албанци, најголемата разлика е на компонентата различност (битно променета и кај двата пола).
4. Постигнат е напредок во просекот на информираност кај сите учесници во програмата. Величината на ефектот на промена е изразито силна. Статистички значаен напредок во знаењата има за двата пола. Промената е поинтензивна кај учесниците кои следеле настава на албански јазик, но кај нив и нивната стартна основа е пониска.
5. Во пост-тест мерките на знаење, не дошло до изедначување на информираноста кај учесниците кои следат настава на македонски јазик и оние кои следат настава на албански јазик.

Препораки:

- програмата треба да се поддржи во секој поглед, а особено во напорите да ги опфати сите етнички заедници во земјата,
- многу е важно да се засилат напорите во регрутирање, обучување и мотивирање квалитетни едукатори кои зборуваат албански/ромски,
- неопходна е дополнителна поддршка на постоечките едукатори кои ги едуцираат групите во кои наставата се изведува на албански јазик, а заради различната стартна позиција во информираноста и ставовите во споредба го групите кои следат настава на македонски, корисно би било да се зголеми и бројот на сесии кај учесниците чиј наставен јазик не е македонскиот,
- наставата може да се збогати со елементи кои ќе вклучуваат нови технологии.

Вовед

Наспроти растечкиот број земји каде сеопфатното сексуално образование (ССО) има релативно долга историја на имплементација во формалниот едукативен систем, во Република С. Македонија, во формалниот образовен систем отсуствува системска и континуирана настава од сферата на сексуалноста, а уште помалку, таква која би била сеопфатна, особено од аспект на задолжителност. Учениците во основното и средното образование имаат само речиси случајни прилики за стекнување релевантни информации за сексуалноста, сексуалните права и сексуалното здравје. При тоа, внимание е посветено речиси исклучиво на био-медицинските аспекти, додека психо-социјалниот аспект не се дискутира.

Постојат неколку извори на информации во врска со сексуалното и репродуктивно здравје кои се на располагање на учениците во основните и средните училишта. Еден се гостувања на експерти, најчесто посветени на темите пубертет, сексуално преносливи инфекции и HIV, а другиот е ситуиран во редовната настава, во рамки часовите по биологија, со фокус на репродуктивна функција. Третиот извор, иако со потенцијал да надмине многу недостатоци, за жал, функционира во многу ретки исклучоци. Наспроти соодветната замисла, темите кои отсуствуваат од наставата по биологија, да се покријат со предметот Животни вештини, реалноста¹ укажува на тоа дека во најголемиот број училишта, заради изборноста на темите, темите во кои се дискутираат прашања за сексуалноста речиси сосема се избегнуваат, затоа што наставниците не се чувствуваат подготвени да ги работат.

За дел од информациите за сексуалноста кои им се пласираат на учениците, може да се каже дека освен што се застарени и неточни, уште и промовираат несоодветни ставови, особено кон хомосексуалноста². Оттука, проблемот не може да се сведе само на недоволната покриеност на темата со содржини, туку, дополнителен проблем е и нивниот квалитет. Затоа, колку и да е загрижувачки, воопшто не зачудува фактот дека младите се збунети, дезинформирани и дека недоволно знаат за сексуалното и репродуктивното здравје.

---

¹ Василеска, Л. *Извештај од истражувањето за можностите за информированост на учениците од областа на репродуктивното здравје и неговата заштита во училиштата*. Скопје: Х.Е.Р.А (Асоцијација за здравствена едукација и истражување), 2014.

² Трајаноски, Ж., Јанева, Н. и Младеновиќ, Б. *Љубов само по часови: проценка на потребата и на достапноста на информациите од областа на сексуалното образование во Македонија*. Скопје: Х.Е.Р.А (Асоцијација за здравствена едукација и истражување), 2010.

1.2 Кон воведување сеопфатното сексуално образование во РСМ

Во последните две години, потребата за воведување систематска и сеопфатна програма за сексуално образование на младите во формалното образование е препознаена и делумно адресирана од страна на надлежните институции. Поддршка за ова дадоа и и младите³, родителите⁴ и наставниците⁵.

Нема сомнение дека најефикасниот одговор за надминување на опишаниот недостаток на релевантни информации, а паралелно со тоа, и на соодветни ставови во врска со сексуалноста е да се воведат континуирано, систематско, инклузивно сексуално образование на кое му претходи темелна обука на наставен кадар за негова реализација. Но, тој процес е долг, бара голем посветеност и поддршка од институциите и е поврзан со потреба од сериозни ресурси.

Затоа, како еден вид премостување на јазот меѓу потребата од една страна и можностите и состојбите од друга, ХЕРА продолжува со обезбедување вредна можност за едукација на младите вон редовната настава низ практика/модел познат/а како врсничка едукација, започнат од 2014 година.

2. Врсничка едукација

Проектот за врсничка едукација за сеопфатно сексуално образование се потпира на две важни потреби: (1) надоместување на недостатокот од пристап до информации во формалното образование и (2) обезбедување активно учество на младите во процесот на донесување одлуки, застапување и пренесување на знаења за ССО меѓу нивните врсници.

---

³ Трајаноски, Ж., Јанева, Н. и Младеновиќ, Б. *Љубов само по часови: проценка на потребата и на достапноста на информациите од областа на сексуалното образование во Македонија*. Скопје: Х.Е.Р.А (Асоцијација за здравствена едукација и истражување), 2010.

⁴И наставниците рекоа да за ССО, ХЕРА, 2019.
<https://hera.org.mk/istrzhuvane-osven-vladata-i-roditelite-kazhaa-da-za-voveduvane-seksualno-obrazovani-e-vo-uchilishtata/>

⁵ Кениг, Н. *Ставови на наставниците за воведување на сеопфатно сексуално образование во училиштата* (ХЕРА, во печат, 2020).

Во рамки на овие проектни активности, низ претходните пет години се продуцираа два прирачника за сексуална едукација наменети за популација од 6 до 18 години⁶. Врсничката едукација се базира на реализација на содржини опишани во *Прирачник за врснички едукатори*⁷ во кој се изнесени чекорите за реализација на по две понудени работилници од секоја компонента, како и релевантните упатства и податоции потребни за успешно да се води работилницата.

Врсничките едукатори се обучуваат низ тродневна интензивна супервизирана обука од страна на експерти во областа и сениор врснички едукатори, по што следи проверка на нивните компетенции и тоа:

1. за изведување работилница
2. знаење на содржините инкорпорирани во прирачниците
3. соодветност на ставови во врска со сексуалноста

Вештините за реализација на наставата се проверуваат преку проверка на компетенциите базирана на: 1) симулација на еден час и 2) тестирање на знаењата и ставовите, при што од едукаторите се очекува да достигнат критичен скор⁸ врз основа на наведените критериуми за сертификација. Оценката за изведбата на часот и давањето повратна информација е правена врз основа на посматрање од страна на 5-члена комисија, врз основа на пополнување на чек-листа на индикатори на квалитет (на пр. „воспоставување контакт со групата“, „менаџирање на 'тешки' учесници или ситуации“ и сл.). Обуката можат да ја изведуваат само оние едукатори кои успешно го положиле испитот и се стекнале со сертификат, со што стануваат јуниор едукатори. Тие, секогаш се придружени на терен од сениор едукаторите кои се најуспешните едукатори со повеќегодишно искуство на терен.

Во периодот на кој се однесува овој евалуациски извештај, односно од 2017 до 2019 година, спроведени се **три обуки на обучувачи**. Првата обука беше тродневна во октомври 2017, а неа беа обучувани 21 врснички тренери, втората подготвителна тродневна обука е спроведена во октомври 2018, на дополнителни 23 врснички тренери. Последната обука се случи во јули 2019 година на која беа сертифицирани 17 лица. Обуките се спроведуваат по пуштен јавен повик со одредени критериуми и возрастна граница кои треба да ги исполнуваат пријавените учесници.

---

⁶ Кениг, Н., и Костовски, Д. (Ур.). *Прирачник за врснички едукатори за сеопфатно сексуално образование*. Скопје: Х.Е.Р.А, 2014 и Кениг, Н., и Дедова, Р. (Ур.) *Прирачник за наставници за сеопфатно сексуално образование*. Скопје: Х.Е.Р.А, 2013.

⁷ Кениг, Н. Костовски, Д. (Ур.). *Прирачник за врснички едукатори за сеопфатно сексуално образование*. Скопје: ХЕРА, 2014

⁸ Предвидено е оние кои нема да го достигнат критичниот скор на тестот на знаење, да имаат уште една можност за тестирање.

Проектните активности се реализираат во основни и средни училишта со кои е потпишан меморандум за соработка. Училиштата и учениците доброволно пројавуваат интерес и пристапуваат на едукацијата. Во периодот за кој се спроведува евалуацијата, спроведени се обуки во **26 различни училишта** (основни и средни). Од нив, во 21 училиште наставата се изведува на македонски наставен јазик а во 5 на албански наставен јазик. 21 училиште се наоѓа во Скопје, а останатите се лоцирани во Дебар и во Тетово.

За едукациите кои се спроведуваат надвор од рамките на училиштето, а пријавените се малолетни, задолжителна е дозвола од родител/старател за учество. Дел од наставата се одвива и во младинските центри на ХЕРА, како викенд обука, исто така на доброволна основа по претходно објавен повик или на иницијатива на групата или индивидуалци.

Во периодот од 2017-19, **врсничката обука по ССО** се реализираше низ **најмалку 52 работилници**. Во училиштата каде се учи на албански наставен јазик, работилниците се изведуваат на албански.

Преку активностите, во наведениот период, се очекува да се постигнат следниве ефекти:

1. обучуваните ученици да ги унапредат знаењата од сферата на сексуалното и репродуктивното здравје и да стекнат вештини кои ќе им овозможат правење на информирани избори во таа сфера;
2. обучуваните ученици да развијат позитивни ставови кон сексуалноста како интегрален дел на личноста, кон родовата еднаквост, кон различноста, кон сексуалните права и кон грижата за здравјето.

3. Метод на евалуирање на ефектите

Евалуацијата на напредувањето на проектот се потпира на постигањата кои произлегуваат од индикаторите на успешност на втората цел зацртана со Годишниот работен план на ХЕРА за 2017-19 за програмското подрачје *Сеопфатно сексуално образование* (Табела 1). За да се направи што е можно пообјективен увид во состојбата, користени се квантитативни податоци, насочени кон утврдување на промените во ставовите и информираноста на учесниците во обуките. Тие се дополнети и со квалитативни податоци како основа за информирање за текот на врсничката обука и идентификација на нејзините јаки и слаби страни од перспектива на страните вклучени во процесот.

Табела 1. Индикатори и активности на цел 2. за програмското подрачје Сеопфатно сексуално образование

Цел 2.	Активности за реализација на цел 2.	Индикатори за успешност на активностите
Зголемување на вклученоста на волонтерите како носители на неформалното сеопфатно сексуално образование	<ol style="list-style-type: none"> 1. Број на млади кои поминале целосна програма за ССО 2. Број на обучени за врснички едукатори за ССО 3. Број на млади кои се опфатени со серија работилници за некои од темите на ССО 	<ol style="list-style-type: none"> 1. 606 обучени млади лица 2. 61 сертифициран врснички едукатор 3. 491 млади кои поминале некоја од компонентите кои ги опфаќа ССО

3.1 Извори на податоци

За да се процени ефикасноста на врсничката едукација во периодот од 2017-2019, прибирани се квантитативни и квалитативни податоци. Квантитативните податоци беа обезбедувани од следниве извори:

1. списоци на учесници кои ја следеле обуката
2. пре-тест и пост-тест податоци на *Прашалник за ставови* кон компонентите на сеопфатно сексуално образование
3. пре-тест и пост-тест податоци на *Тест на информираност*

За да се обезбедување квалитативни податоци, користени се:

4. фокус групи со ученици во две училиштата учесници во проектот

3.2 Инструменти

Тестот на знаење (информираност) е креиран во две паралелни форми, изедначени по тежина. Едната се задава за претест и другата за посттест мерки. Содржи 18 прашања со повеќечлен избор и секое точно одговорено прашање носи еден поен, што значи дека максималниот скор е 18. Поголемиот дел од прашањата бараат повисоки нивоа на знаење според Блумовата класификација, како што се на пример разбирање, примена на знаењето односно анализа и синтеза, а не само фактографска информираност.

Ставовите за сексуалното и репродуктивно здравје и сексуалноста воопшто, развиена е скала на ставови за секоја од реализираните компоненти на сексуално образование:

1. род и родова рамноправност

2. врски
3. сексуално преносливи инфекции (со HIV) и контрацепција
4. сексуално насилство
5. задоволство
6. граѓански аспекти
7. сексуална различност

Скалата на ставови се состои од 28 тврдења кои рефлектираат релевантен однос кон секоја од компонентите (7x4 тврдења). На нив се одговара на скала на согласност од 1 (воопшто не се согласувам) до 5 (потполно се согласувам). Дел од тврдењата се инверзни, заради контрола на стилот во одговарање. Максималниот можен скор на прашалникот е 140 (сосема позитивен став) а минималниот е 28 (сосема негативен став). Проверката на внатрешната конзистентност на инструментот на примерокот на кој е зададен сугерира дека тој е високо релијабилен и покрај тоа што супскалите покриваат релативно хетерогени тврдења и можат да се третираат како посебни. Кронбах алфа за целата скала е $r=0,84$.

Прашањата за фокусу-групите се составени за да адресираат неколку важни аспекти поврзани со разбирање на наодите од една страна и можноста за подобрување на активностите во иднина: соодветност на содржините, соодветност на пристапот, културални специфичности и препораки за промени.

Сите инструменти се изработени во две верзии: на македонски и на албански јазик, а преводите се правени од страна на стручно лице.

3.3. Постапка на прибирање квантитативни податоци

Прибирањето податоци, кое се одвиваше во периодот од 2017-2019, за сите учесници се одвиваше во две фази. Во првата фаза (пре-тест), се задаваа двата инструмента за да се добие увид во состојбата во врска со двете мерени варијабли пред наставата. Веднаш по комплетирање на наставата, односно на последниот час, се задаваат повторно (пост-тест фаза). Во конечната анализа се земени предвид само оние учесници кои присуствувале во двата наврати на мерење и оние кои целосно ги одговориле сите инструменти.

3.4. Учесници во квантитативниот дел на евалуацијата

Структурата на испитаници вклучени во квантитативната анализа е прикажана во Табела 1. Од вклучените испитаници, 507 (82%) присуствувале на сите часови, а останатите имаат едно отсуство.

Табела 2. Структура на примерокот учесници во тестирањето на знаење и ставови

Учесници	машки	женски	вкупно
Македонски наставен јазик	166 26,8%	333 53,7%	499 80,5%
Албански наставен јазик	48 7,7%	73 11,8%	121 19,5%
Вкупно	214 34,5%	406 65,5%	620 100,0%

3.5 Постапка на спроведување на фокус-групите

За прибирање на податоците со фокус-групите беше подготвен структуриран протокол составен од 8 носечки прашања за искуствата со наставата и оценката на нејзините релевантни аспекти. Четирите⁹ фокус-групи беа водени од страна на обучени модератори, а беа организирани како хомогени, врз основа на два критериуми: пол и наставен јазик.

Со оглед на рестриктивните мерки за движење и контакт со кои се соочивме за време на Ковид19 кризата, дискусиите се одвиваа на онлајн платформата Зум, а траеа од 30-45 минути. Оваа состојба значително ја отежна и регрутацијата на учесници во фокусу групите, која беше посредувана од наставниците-координатори во училиштата чии искуства со програмата се најскорешни. Структурата на примерокот учесници во фокус групите е прикажана во Табела 3.

Разговорот во фокус групите беше снимен врз основа на претходно добиена дозвола, а на учесниците им беше загарантирана анонимноста. Снимките се уништени веднаш по обработката на податоците, односно пишувањето на извештајот.

Табела 3. Структура на примерокот ученици – учесници во фокус групите (N)

Училиште	машки	женски	вкупно
Ученици од школо на македонски наставен јазик	4	4	8
Ученици од школо на албански наставен јазик	5	9	14
вкупно	9	13	22

3.6 Анализа на податоците

⁹ Бројот на фокус групи и учесници во нив е исклучително мал и повеќе служи за илустрација отколку за изведување заклучоци. Со оглед на реалните бариери да се обезбедат поголем број групи, наведени се само оние наоди од квалитативните податоци кои се конзистентни со досега добиваните податоци за едукацијата.

Ефектите од врсничката едукација врз ставовите и информираноста е проверувана преку тестирање на разликите меѓу пре-тест и пост-тест мерките. Утврдена е значајноста на разлики меѓу аритметичките средини на двете мерења со користење на t-тест за повторени мерки и тестиран е ефектот на разликата.

По транскрибирање на аудио-снимките од фокус групите направена е тематска анализа на содржината. Главните теми се илустрирани со цитати.

4. Наоди

Квантитативна анализа

4.1 Ефекти на обуката врз ставовите на учениците

Анализата на податоците добиени со Прашалникот за ставови, за двата пола, за двата наставни јазика и вкупно за сите испитаници, ги даде резултатите кои се прикажани на *График 1. Cohen d*

Вредностите на скалата може да се читаат на следниов начин: просекот до 50 е изразено негативен став, од 51 до 73 умерено негативен, резултат од 74 до 96 индицира неутрален став, меѓу **97 и 119** е умерено позитивен, а просекот над 119 сугерира изразено позитивен став.

Просекот на сите групи од пост-тест мерките упатува на тоа дека општо земено, ставот се подобрил, но останал во рамките на категоријата *умерено позитивен*.

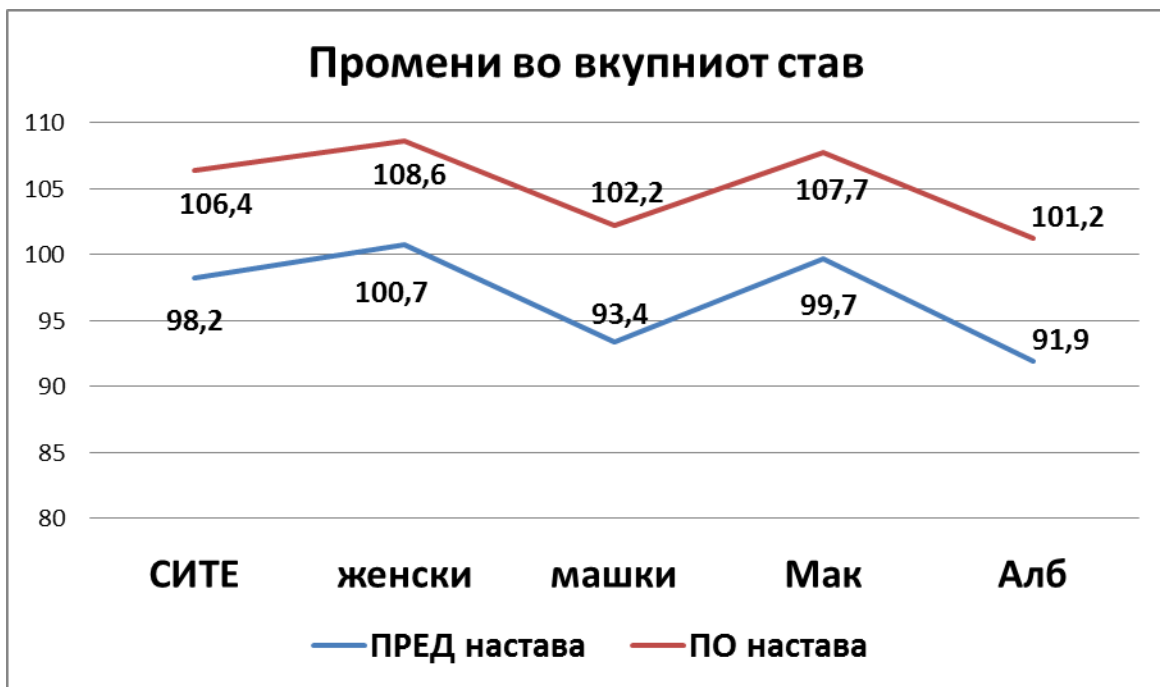

График 1. Промена во ставот кај учениците пред и по обуката (сите, според пол и наставен јазик)

Споредено по компоненти, промена настанала кај ставот за сите застапени аспекти, што е визуелно видливо од растојанието на двете крви (График 2).

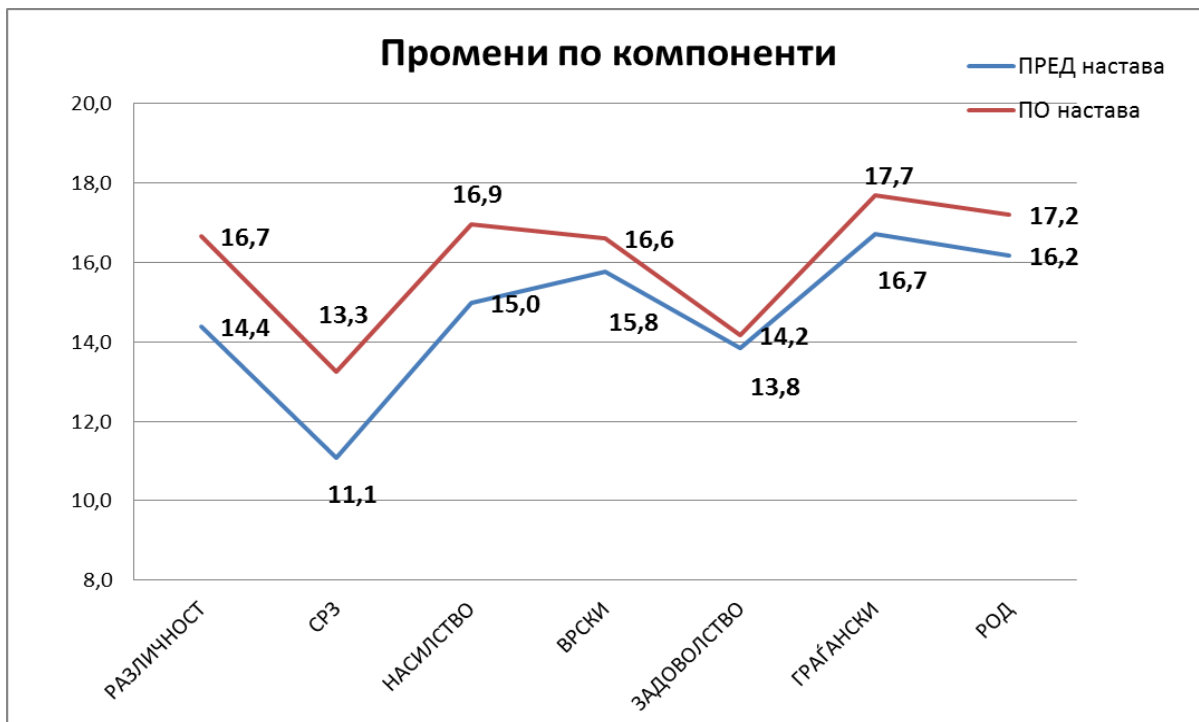

График 2. Промена во ставот кај сите учесници, разделено според компонентите на ССО

За подетален увид во тоа како се промениле поединечните седум компоненти, направени се споредби меѓу скоровите на сите учесници пред и по наставата. При тоа, треба да се има предвид дека на субскалите за секоја од компонентите, вредноста од 4 до 7,2 индицира многу негативен став, таа меѓу 7,3 и 10,4 индицира умерено негативен став, од 10,5 до 13,5 неутрален, од 13,6 до 16,8 умерено позитивен, а над 16,8 изразито позитивен. Резултатите укажуваат на тоа дека највисоко прифаќање се случило во врска со *граѓански аспекти* и отфрлање на сексуално *насилство*. Најниската почетна позиција, учениците имале кон заштита од *СПИ* (каде меѓудругото се проверуваат и предрасуди кон HIV позитивни лица), а таа останува најниска во споредба со другите компоненти и по обуката. Сите разлики од првото до второто тестирање се статистички значајни на најстрогото ниво. Најмал ефект е постигнат кај компонентната *задоволство*.

Споредбата на ефектите на наставата врз ставовите по поединечните компоненти за двете јазични групи (График 3 и 4) укажува на тоа дека за сите компоненти кај учесниците Македонци настанале значајни промени ($p < .01$), додека кај етничките Албанци, промени не се случиле кај две компоненти: врски и задоволство. Оттука, послабот ефект во генералната промена во ставот, споредено со учесниците етнички Македонци, може да се припише на оваа појава.

График 3. Промена во ставот кај учесниците на македонски наставен јазик, разделено според компонентите на ССО

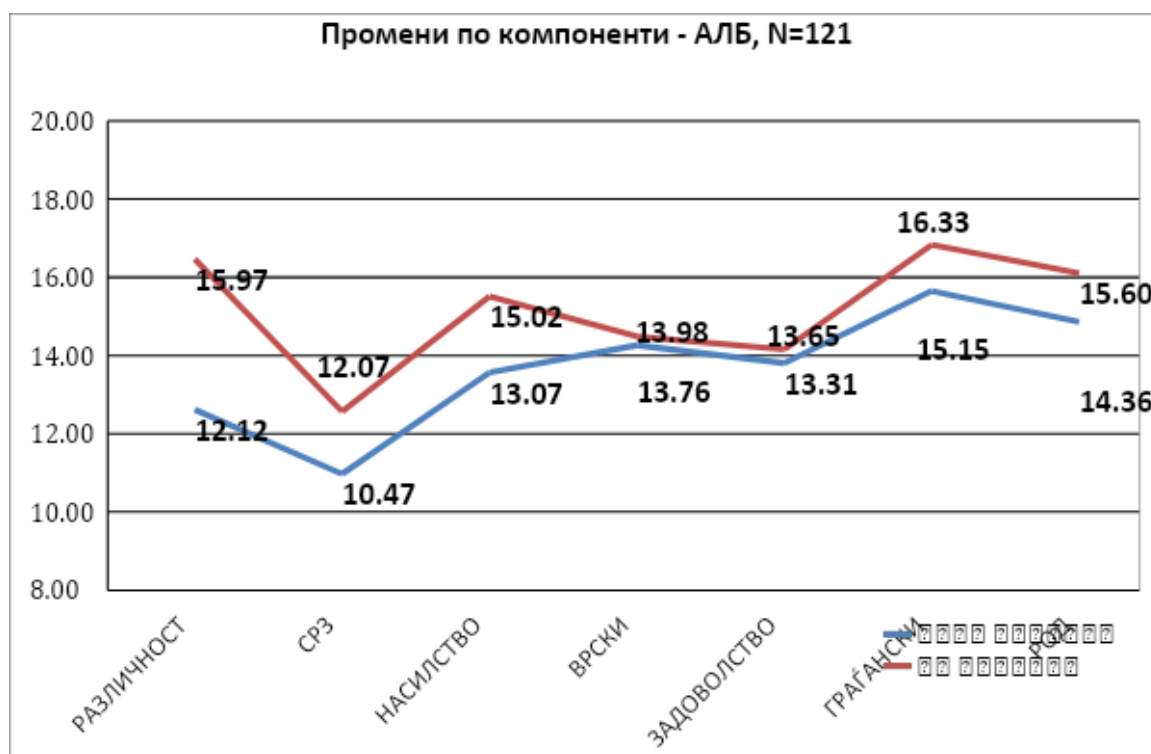

График 4. Промена во ставот кај учесниците на албански наставен јазик, разделено според компонентите на ССО

Споредбите по пол, во рамки на различните наставни јазичи се презентирани на График 5 и 6. Видливо најголеми разлики кај Албанците од двата пола има на компонентата *различност*. Кај Македонците од машки пол, најголемите апсолутни разлики се случиле за компонентата *насилство*, а кај девојките, за *СРЗ*.

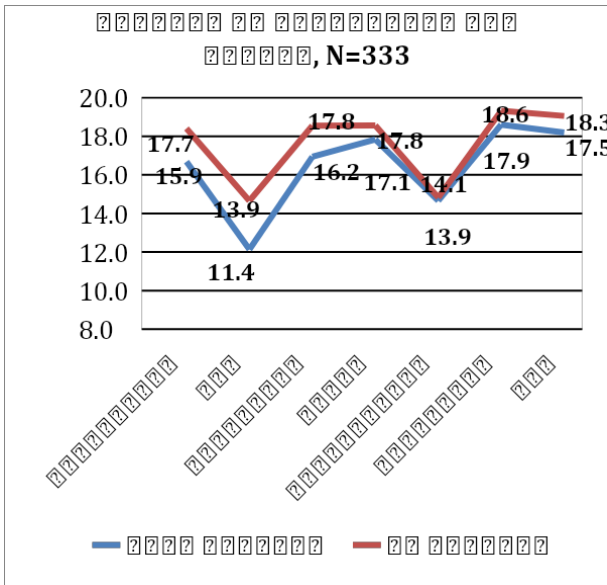
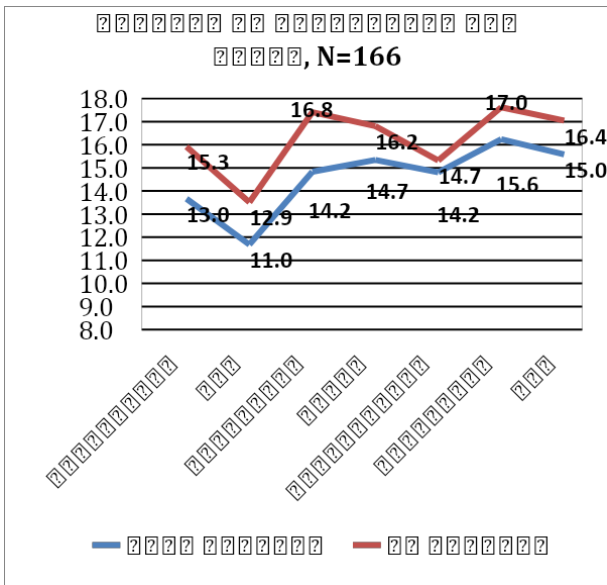

График 5. Промена во ставот кај учесниците на македонски наставен јазик, разделено според компонентите на ССО и според полот

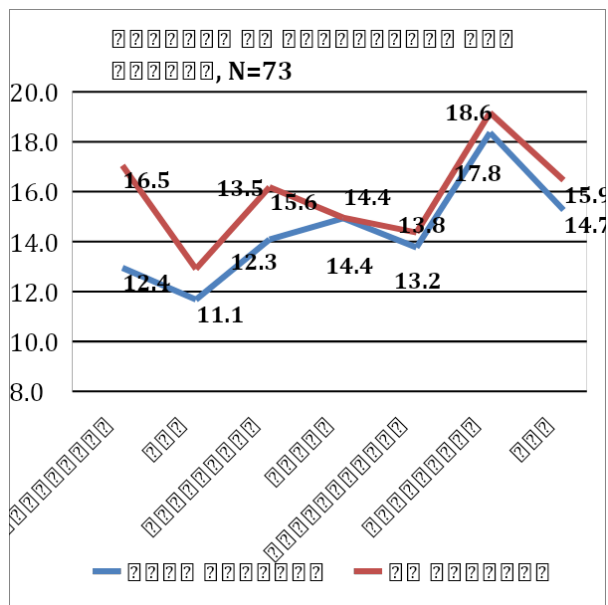
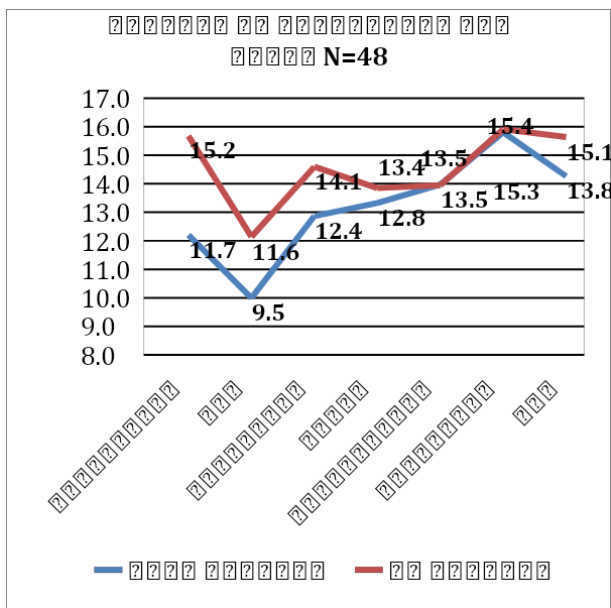

График 6. Промена во ставот кај учесниците на албански наставен јазик, разделено според компонентите на ССО и според полот

Статистичката анализа ги даде следниве резултати:

1. Гледано во целост, кај сите обчувани учесници во настанале промени во просекот кон тоа ставот во целина да стане попозитивен ($t=20,43$

- (621); $p < 0,01$). Големината на ефектот изнесува $r = 0,84$ ¹⁰ што индицира многу високо изразена промена.
2. Кај учесниците од двата наставни јазици настанале статистички значајни промени кон подобрување - ($t_{\text{мак}} = 19,80$ (500); $p < 0,01$ и $t_{\text{алб}} = 7,62$ (120); $p < 0,01$). Големината на ефектот за учесниците со македонски наставен јазик е 0,93 а за тие на албански наставен јазик е нешто пониска, но сепак изразите и изнесува 0,78. Оваа разлика се должи на тоа што кај учесниците етнички Албанци, нема промени во ставот по наставата кај две компоненти: *врски* и *задоволство*.
  3. Ако се разгледаат промените од аспект на полот, може да се дојде до заклучок дека тие се случиле кај девојчињата ($t = 16,7$ (414); $p < 0,01$), и кај момчињата ($t = 12,0$ (220); $p > 0,01$), иако со нешто помал ефект.
  4. Кај етничките Македонци, ставот за сите вклучени компоненти е подобрен ($p < 0,01$). На истото ниво на значајност, се случило подобрување и кај учесниците етнички Албанци, освен за компонентите *задоволство* и *врски* каде што не дошло до менување на ставот ($p > 0,05$).
  5. Вреди да се забележи дека кај учесниците Македонци, највисока апсолутна разлика во претест и постест мерките има на компонентата *CP3* (што најмногу потекнува од разликите што се слушале кај женските), а кај етничките Албанци, на компонентата *различност* (битно променета и кај двата пола).
  6. Контрадикторни се резултатите за компонентата *задоволство*. Ставот за оваа компонента генерално е најмалку променет, а статистички значајните промени кои се идентификувани кај етничките македонци, се должат на промените кои настанале само во групата учесници од машки пол.

4.2 Ефекти на обуката врз знаењето на учениците

---

¹⁰ За пресметување на величината на ефектот се користени величините а t- тестот за повторени мерки како што е сугерирано во: Rosenthal, R. & Rubin, D. B.. Meta-analytic procedures for combining studies with multiple effect sizes. Psychological Bulletin, 99, 400-406, 1986. Големината на ефектот изразена во корелација може да се движи од 0 до 1. За умерен ефект се смета тој меѓу 0,09 и 0,25, од 0,36-0,49 е силен, додека ефектот над 0,5 е многу силен. Ефектите треба да се читаат само како ориентациски мерки, бидејќи групите се мали, значително се разликуваат во бројноста, и користена е t-вредност за повторени мерки при калкулацијата.

Анализата на податоците добиени со Тестот на знаење, за двата пола и вкупно за сите испитаници, ги даде наодите кои се прикажани на График 6.

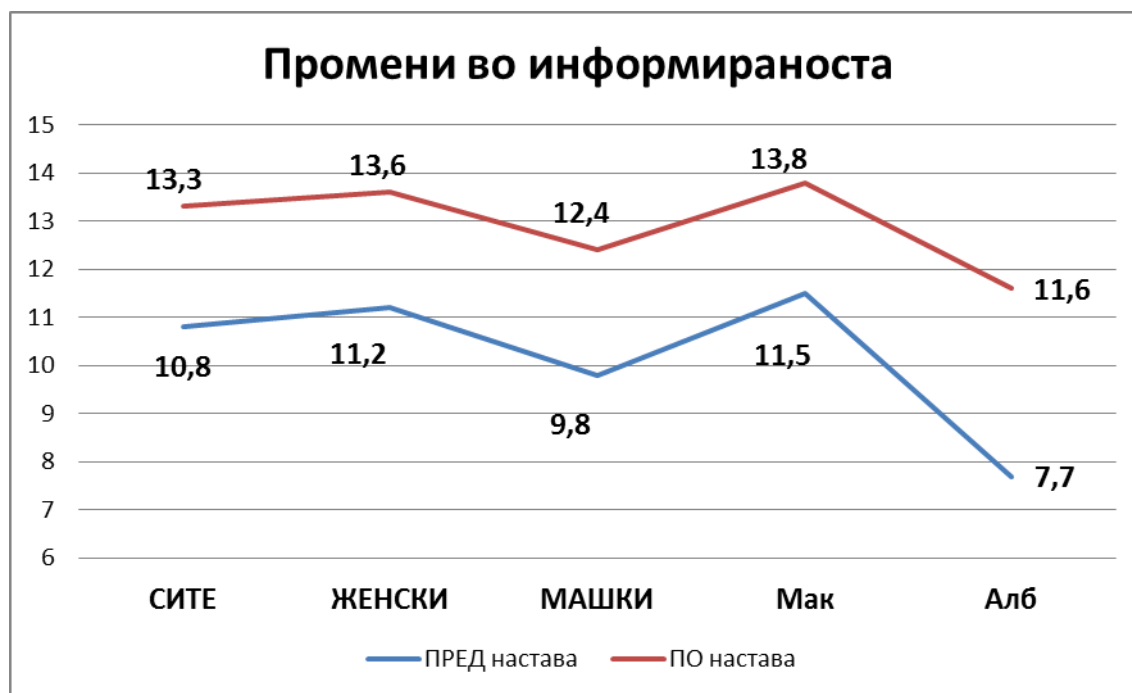

График 6. Промена во информираноста кај учениците пред и по обуката (сите, според пол и наставен јазик)

Статистичката анализа на податоците од пред-тест и пост-тест мерките на тестот, укажуваат на следното:

1. Во целина, просекот на сите учесници е подигнат, односно постигнат е **напредок во информираноста**. Просечниот скор од $M=10,8$ се искачил на $M=13,3$ ($t=20,4$ (620); $p<0,01$), што ако се земе предвид максималниот можен скор, претставува солиден прогрес. Величината на ефектот е изразито силна и изнесува $Cohen\ d=0,84$.
2. Статистички значаен напредок во знаењата има за двата пола. **Кај девојчињата, висината на ефектот е нешто помала отколку кај момчињата** изнесува $Cohen\ d=0,75$ (за момчињата тој е $Cohen\ d=0,84$).
3. **Кај учесниците кои следеле настава на албански јазик, промената е најинтензивна**. Нивниот просек е искачен од $M=7,7$ на $M=11,6$. Статистички значајни разлики од пре-тест во пост-тест мерењето има и за учесниците кои следеле обука на македонски јазик ($t=17,19$ (499); $p<0,01$).

4. Во пост-тест мерките на знаење, **не дошло до изедначување на информираноста кај момчињата и девојчињата**, кои имаат различни стартни позиции, па просекот кај девојчињата ($M=13,6$) останува повисок од тој на момчињата ($M=12,4$), или, со друго зборови, двете групи се разликуваат во тоа колку научиле ($t=6,84(644)$; $p<0.01$).
5. Во пост-тест мерките на знаење, **не дошло до изедначување на информираноста кај учесниците кои следат настава на македонски јазик** ($M=11,06$) **и оние кои следат настава на албански јазик** ($13,8$). Просекот кај учесниците кои следат настава на македонски останува статистички значајно повисок од оној на нивните врстници Албанци во второто мерење ($t=9,38(619)$; $p<0.01$).

Квалитативна анализа

Генерално, изјавите на учесниците во фокус-групите се невообичаено оскудни, што најверојатно може во голема мера да се припише на навообичаениот начин на кој се прибираат податоците. Воздржаноста е особено изразена кај групата девојки кои следат настава на албански наставен јазик.

Изјавите во врска со **мотивацијата да учествуваат** на обуката гравитираат околу потребата од „*учење нешто ново*“, „*проширување на знаењата*“, „*учење на нешто за што не се учи во училиште*“. За разлика од момчињата, каде најчесто очекувањата биле дека на обуката ќе научат како да се заштитат од сексуално преносливи болести, девојките, велат дека немале некои посебни очекувања поврзани со содржината и дека биле изненадени од разновидноста на содржините. Интересен детал е тоа дека момчињата Македонци се свесни дека на наставата по биологија ниту учат доволно, ниту се стекнуваат со релевантни и точни податоци за сексуалноста. Сите учесници велат дека очекувањата им биле исполнети, па дури и надминати во однос на предавањата и работилниците по сите компоненти на ССО.

„Не знаев за која тема ќе се разговара. Но откако разбрав ми беше јасно“. (Ж, Алб)

На прашањето дали **научиле нешто ново** и дали се задоволни од обуката, тие генерално коментираат дека очекувањата речиси во целост им биле пресретнати.

„Не се разочаравме, бидејќи и оваа тема е значајна за нашата возраст. За да бидеме информирани“. (М, Алб)

„Прво отидов да се дружиме, си мислев да се прошетам. Организацијата беше супер, супер и еве се вратив со унапреден мозок, со знаења...со диплома..добро не знам каде ми е (се смее)“. (М, Мак)

Како **најдобра страна на пристапот** се наведува тоа дека наставата ја изведуваат вршници кои се многу отворени, дека е интерактивна, дека се учат многу нови работи. Еден учесник дури вели и дека „и 10 саати да седел во исто место, повторно ќе му било интересно“, најмногу заради социјалната динамика и се разбира заради темите на работилниците. Како посебен квалитет се издвојува тоа што едукаторите не биле строги и не се поставиле супериорно над учесниците и успеале да се поврзат со нив.

„Сите лекции беа интересни. Научивме многу работи, се надевам дека ќе ни бидат во корист во иднина“. (М, Алб)

„Преку интерактивна настава, имавме драма, работа со хамер. Се дружевме. Им беше овозможено да сите да се вклучат, да го кажат нивното мислење“. (Ж, Алб)

„Најинтересно беше начинот на кој се одвиваше наставата.“ (М, Мак)

„Едукаторите беа супер и многу добро им беше тоа што за се можевме со нив да зборуваме““ (Ж, Мак)

„Најинтересно беше тоа што имавме работилници, затоа што многу повеќе се учи од работилници“ (Ж, Мак)

Додека девојките избегнуваат да посочат **најкорисна содржина**, момчињата сугерираат дека најверојатно тоа би била правилната употребата на кондоми. Понатаму, тие прават остра разлика меѓу тоа што се случува на ССО едукацијата и на училиште, наведувајќи дека во училиште се експонирани на сувопарно предавање на лекција, а тука им се дала можност да дискутираат во групи, да дебатираат меѓусебно за некои посебни теми за кои не се сложувале, да си го искажат своето мислење и се разбира крајниот резултат на таа настава било стекнување на знаење од сите аспекти и поголемо зближување помеѓу учесниците кои заедно работеле во групите.

„(најкорисно беше) ...Кога се поделивме во групи и требаше да собереме информации за сексуално преносливите инфекции“. (М, Алб)

„Реално, тоа што сме го учеле до сега беше банално и на обуката го апгрејднавме (унапредивме) и тоа што требаше да го научиме го научивме“
(М, Мак)

„Тоа, воглавно тоа што не сме го научиле на школо... и за болестите најмногу.“ (М, Мак)

Сè беше корисно, не го делам на повеќе корисно, помалку корисно или најкорисно, затоа што буквално се беше корисно. Мислам дека ССО е битно од секој аспект“. (Ж, Мак)

Нема податоци кои укажуваат дека некоја конкретна тема/содржина била **нова за сите** или за поголем број учесници во фокус групите. Додека за некои тоа биле деталите околу СПИ, за други сексуалните права, особено институциите каде да се обратат, како по ред одел процесот и слично, трети наведуваат дека новина им се сознанијата за местење на кондомот. Учесниците посочуваат за различни специфични претходни искуства кои ја прават разликата во тоа што им било ново, а што не. Така на пример, една девојка наведува дека од претходно знаела скоро сè за тоа како се мести кондом, бидејќи веќе посетувала слична обука во Црвен крст. На повеќето, претходно им биле познати само некои поединечни поими и дефиниции од општиот дел од ССО, но не и суштинските и битни работи кои е потребно да ги знае секоја млада индивидуа. Она што еден учесник го издвојува како најзначајно од се, всушност како најважна новина, е можноста да ги запознае ставовите на своите врстници за кои претходно замислувал дека имаат сосема поинакви ставови. Тој вели:

„Теретскиот дел беше нов, ама за мене, најново беше да ги слушнам ставовите на другите. Ќе се зачудиш, мислиш има еден став а има друг. Ја така гледам на тоа“ (М, Мак)

„Многу е значајно секој од нашите врстници да ја проследи оваа активност. Учиме нови работи, кои треба да ги знаеме во животот“. (Ж, Алб)

Ниту еден учесник во фокус групите/ интервјуата не наведува **конкретен проблем** во врска со содржинскиот аспект на наставата. Учениците од групата водена на албански јазик индиректно сугерираат дека прашањата поврзани со правото на абортус им било најконтрадикторно, а момчињата дури го „киднапираат“ гласот на девојките и во нивно име се залагаат ним да им се прилагоди јазикот со „омекнување“. На ова прашање, учесниците главно се враќаат на ново поентирање на добрите страни на пристапот, потцртувајќи уште еднаш колку им била важна можноста да дискутираат и да биде слушнато нивното мислење.

Сите девојки во фокус групите, без разлика на етничката припадност, едногласно се сложуваат дека начинот на кој била изведена наставата за СРЗ е вистинскиот начин на кој треба да се изведува една таква сензитивна работилница и немаат конкретни сугестии за подобрување. Сметаат дека запомниле многу работи, особено за ХИВ и контрацепција, сите заедно кажувале што мислеле, ако не било точно биле поправани, во тефтерчињата можеле се да запишат, да прашаат ако не им е јасно, така што заклучуваат дека не би менувале ништо.

„Мислам дека начинот на кој се изведуваше беше многу добар, имавме тефтерчиња во кои можевме се да запишеме и јас не би менувала ништо“
(Ж, Мак)

„И јас мислам исто, се беше добро, не надополнуваа, пишуваа и се трудеа да објаснат едукаторите, не би менувала ништо“ (Ж, Мак)

„Ми се допадна дека добивме нови информации. Се забавуваме. Го изменивме нашето мислење“. (Ж, Алб)

„Можевме слободно да си го искажеме мислењето без некој нешто да ни дофрла од другата страна“ (Ж, Мак)

За разлика од нив, момчињата кои слушат настава на македонски, сугерираат дека освен теоретски дел, би сакале да има и практичен дел и повеќе визуелизација (да се прикажува одредена инфекција, можни симптоми и сл) со што повеќе би запамтиле. Даден е и предлог по завршувањето на предавањето, да има некаков квиз со кој би се тие самите испитале колку научиле од теоретскиот дел и воедно да доучат и доразјаснат некои работи доколку не им било јасно. Момчињата Албанци, сугерираат уште повеќе забава и прилагодување на приказните на нивната реалност¹¹.

„Па да се користат нови технологии за да се запомнат работите, да се вклучат ИТ елементи“ (М, Мак)

„Да биде позабавно, преку драма, кратки истории. Пореално да биде.“ (М, Алб)

Сумирано, девојките етнички Албанки и момчињата Македонци даваат повисоки оценки на ССО програмата од момчињата Албанци и девојките Македонки. Овој

---

¹¹ Веројатно се мисли на работилницата „Вистински приказни“ каде се работат приказни од различни култури.

наод не може да се третира како индикативен дека постојат вистински групни разлики, најмногу заради бројот на испитаниците, но и заради хетерогеноста на дополнителните образложенија кои учесниците биле подготвени да ги споделат.

Она што како посигурни заклучоци од овие податоци, сепак, може да се изведат е дека учесниците во програмата за врсничко ССО генерално се задоволни од искуствата со програмата, дека како најсилна страна на програмата се издвојува интерактивноста на моделот и односот на едукаторите, како и тоа дека како најкорисна тема се оценува таа за спречување сексуално преносливи инфекции и контрацепција.

„Тоа што беше, беше ставрно 10 од 10...иако секогаш може подобро...да беше некоја бабичка од 65 години да предаваше, не (се смее)“... (М, Мак)

Јас не сум бил нешто на многу едукации, ама од сите што ги памтам ова е најдобрата, ставовите на едукаторите и како се однесуваат те прават да ти е привлечно тоа што го зборуваат и тоа ми остави впечаток (М, Мак)

„Сите имаа право на глас и тоа беше нешто што највеќе ми се допаѓаше.“ (Ж, Мак)

5. Заклучоци од евалуацијата

Анализата на квантитативните податоци ги даде следниве наоди:

- квантитативните таргети за евалуираниот период (број на обучени млади лица и број на сертифицирани едукатори) се достигнати и надминати - со оглед на контекстот и средствата и покрај тоа што таргетот зацртан во индикаторот на активноста е висок, а досегашните постигања се извонредни;
- кај сите обчувани учесници, настанале промени кон тоа ставот во целина да стане попозитивен, со тоа што големината на ефектот за учесниците кои следат настава на македонски наставен јазик во споредба со тие на албански наставен јазик, а кај девојчињата е повисока во споредба со момчињата;
- Поголемиот ефект во промена на ставот кај учесниците кои обуката ја следеле на македонски јазик, најмногу се должи натоа што кај нивните врсници етнички Албанци, не дошло до промена кај компонентите задоволство и врски;
- постигнат е напредок во информирањето на сите учесници, со повисок ефект кај момчињата и кај учесниците кои следеле настава на албански јазик, а кои биле со пониска стартна основа во поглед на знаењата од девојките, односно од учесниците кои следат настава на македонски наставен јазик;

Анализата на квалитативните податоци ги даде следниве наоди:

- учесниците во програмата за врсничко ССО се задоволни од искуствата со програмата, а како најсилни страни на програмата се издвоени тоа што ја спроведувале врсници и што природот овозможува интеракција, дискусија и запознавање со ставовите и мислењата на другите;
- податоците кои се на располагање, заради обемот и квалитетот, не даваат никакви индикации за тоа дали содржините на програмата се еднакво прилагодени за двете културални миљеа, но даваат основа да се размислува за можноста да се бараат начини за културална адаптација на посензитивните теми, како на пример абортус или сексуални ориентации;
- учесниците имаат чувство дека имале вредна можност да ги надоградат своите знаења и да ги променат ставовите и немаат посериозни забелешки ниту на методот и содржината, ни на реализацијата на обуката во секој поглед.

Врз основа на наодите, се препорачува:

- заради постигнатите ефекти, програмата треба да се поддржи во секој поглед, а особено во напорите да ги опфати сите етнички заедници во земјата
- многу е важно да се засилат регрутирањето, обучувањето и мотивирањето квалиететни едукатори кои зборуваат албански/ромски и паралелно со тоа, да се обезбеди дополнителна поддршка (во едукација и супервизија) на постоечките едукатори кои ги едуцираат групите во кои наставата се изведува на албански јазик,
- да се направат дополнителни длабински анализи за тоа зошто кај две компоненти не дошло до менување на ставовите за да се обезбедат информации за тоа како да се зајакне обуката во поглед на овие компоненти
- заради различната стартна позиција во информираноста и ставовите, корисно би било бројот на сесии кај учесниците со албански наставен јазик, бројот на сесии да се зголеми. Можна стратегија е на учесниците да им се дозволи самите да изберат теми за кои би сакале дополнително да дискутираат
- наставата може да се ревидира во смисла на приспособување со вклучување нови технологии, за да се направи поатрактивна за младите учесници.

АНЕКС 1.

ПРАШАЊА ЗА ФОКУС ГРУПИ - УЧЕСНИЦИ

1. Што очекувавте да се научите кога се одлучите да се пријавите за учество на часовите по ССО?
2. Што од наставата ви беше најинтересно/најкорисно?
3. Имаше ли нешто кое ви беше веќе познато?
4. Што од тоа што го дискутиравте беше ново за вас?
5. Што мислите за начинот на кој се изведуваше наставата?
6. Кои се неговите добри страни? Кои страни се проблематични?
7. Како би требало да изгледа наставата за СРЗ за да биде подобра/покорисна за вас?
8. Како во целина би ја оцениле наставата по ССО?